

Grafimedia in cijfers 2020

a&ofondsgrafimediabranche

Het A&O Fonds Grafmediabranche is een initiatief van sociale partners:

Voorwoord

Na jaren waarin grafimediabedrijven profiteerden van economische vooruitgang en de winstmarges verbeterden, werd de sector in 2020 hard geraakt door de coronacrisis. Vooral in het voorjaar zagen bedrijven hun omzet sterk terugvallen, de laatste maanden is gelukkig weer voorzichtig herstel zichtbaar. Ook het aantal faillissementen en ontslagen bleef beperkt.

Dat blijkt uit deze Grafimedia in cijfers, die wat later verschijnt dan u gewend bent. Dat hebben we bewust gedaan, om naast de meerjarige ontwikkelingen in de branche ook de eerste effecten van de coronacrisis in kaart te kunnen brengen. Dat deden we niet alleen aan de hand van harde cijfers, maar ook in gesprekken met bedrijven. Daarin merken we dat er veel veerkracht, flexibiliteit en innovativiteit in de branche is.

Ook in deze tijd blijven bedrijven gelukkig investeren in ontwikkeling, onderwijs, vitaliteit en duurzame inzetbaarheid. Dat is belangrijk. De vergrijzing in de branche zorgt namelijk de komende jaren voor een stevige vervangingsvraag, terwijl toenemende technologisering vraagt om toekomstgerichte scholing. Tel daar de veranderende marktomstandigheden bij op en het is duidelijk dat het versterken van wendbaarheid de komende jaren een blijvend aandachtspunt zal zijn voor veel bedrijven in de sector.

Het A&O Fonds Grafimediabranche ondersteunt bedrijven daarbij door onder meer toekomstgerichte opleidingen en programma's op het gebied van duurzame inzetbaarheid te subsidiëren via het Create your future-project. Ook zetten we samen met partners als KVGGO en GOC in op profilering van de branche, om onze aantrekkingskracht op jong talent te vergroten. Zo blijven we ook in 2021 werken aan het versterken van onze mooie branche.

Richard Leloux
Directeur A&O Fonds Grafimediabranche

Inhoud

Toelichting	5
Coronacrisis	
Coronacrisis en omzet	7
Coronacrisis en faillissementen	8
Coronacrisis en ontslagwerkloosheid	9
Branche in cijfers	
Ontwikkeling aantal bedrijven	11
Aantal vestigingen per provincie	12
Oprichtingen, fusies, opheffingen en faillissementen	13
Bedrijven naar hoofdactiviteit	14
Producenten prijsindex (PPI) grafische producten	15
Omzetontwikkeling	16
Gemiddelde maandelijkse bijdrage aan de jaaromzet	17
Bedrijfsfinanciën	18
Import- en exportwaarde drukwerk	19
Import en export naar soort product	20
Belangrijkste import- en exportlanden drukwerk	21
Ziekteverzuim papierindustrie en grafimediabranche	22
Vergrijzing binnen de branche	23
KVGO ledenbedrijven in cijfers	
KVGO ledenbedrijven	25
Werkzame personen bij KVGO ledenbedrijven	26
KVGO ledenbedrijven naar provincie	27
Arbeidsmarkt in cijfers	
Ontwikkeling werkgelegenheid	29
Dienstverbanden naar mannen, vrouwen en leeftijden	30
Ontwikkeling grafische werkloosheid	31
In- en uitstroom werknemers naar leeftijd	32
Ontwikkeling vraag naar personeel	33
Kanalen van personeelswerving	34
Vacatures en krimp 1e kwartaal 2020	35
Mbo-studenten studiejaar 2019-2020	36
Ontwikkeling aantal mbo-studenten grafische - en media opleidingen	38
Colofon	39

Toelichting

Deze publicatie geeft voor de grafimediabranche een uitgebreid overzicht van de economische ontwikkelingen, de arbeidsmarkt en het beroepsonderwijs. In het eerste gedeelte worden cijfers gepresenteerd die betrekking hebben op de gevolgen van de coronacrisis in de branche. Daarbij gaat het om de gevolgen voor de omzet, het aantal faillissementen en de werkloosheid. In het tweede deel worden cijfers gegeven die betrekking hebben op een meerjarige trend. Deze cijfers zijn voornamelijk afkomstig van het CBS. In het derde gedeelte van dit boekje staan de cijfers van het KVGGO met betrekking tot hun ledenbestand. Het laatste gedeelte gaat over de arbeidsmarkt en het beroepsonderwijs. Deze cijfers zijn deels afkomstig van het UWV en deels van recente GOC enquêtes onder grafische bedrijven. De cijfers over het beroepsonderwijs zijn gebaseerd op DUO-bestanden over het reguliere mbo-onderwijs.

De informatie in deze uitgave laat zien dat de branche sinds 2016 economisch aan het herstellen is, terwijl de krimp nog steeds voortgaat. De impact van de coronacrisis in 2020 is echter groot. De branche wordt veel zwaarder getroffen dan bijvoorbeeld de gehele industrie. Dit vertaalt zich in een sterke omzetzakking, maar het aantal faillissementen en ontslagen is daarentegen nog beperkt. Ondanks de krimp in werkgelegenheid hebben bedrijven meer vacatures. Dit wordt veroorzaakt door de toenemende uitstroom van oudere werknemers ten gevolge van de voortgaande vergrijzing binnen de branche. Ronduit zorgelijk is de ontwikkeling in het grafische beroepsonderwijs voor drukkers en nabewerkers. Deze beroepsopleiding is bijna verdwenen en het ziet er ook niet naar uit dat dit de komende jaren zal verbeteren. Een toenemend aantal bedrijven heeft dan ook problemen met het vinden van gekwalificeerde vakmensen. Daarom heeft GOC eigen BBL-opleidingen ontwikkeld.

Alle gegevens zijn met de meeste zorgvuldigheid verzameld waarbij de bron steeds wordt vermeld. De cijfers die worden gegeven zijn de meest actuele die beschikbaar waren ten tijde van publicatie.

Jos Teunen

Corona- crisis

Coronacrisis en omzet

De omzet in de grafimediabranche is door de coronacrisis veel sterker teruggelopen dan in de totale industrie. De maandomzet en de kwartaalomzet worden vergeleken met de overeenkomstige perioden in 2019. Dan is de omzet vooral in april sterk teruggelopen. De export van grafische producten uit Nederland loopt nog sterker terug dan de binnenlandse omzet. Gelukkig herstelt de omzet zich weer enigszins in de maanden daarna.

	industrie omzet totaal	grafimedia omzet totaal	grafimedia omzet binnenland	grafimedia omzet buitenland
januari	2,4%	-4,6%	-9,9%	4,2%
februari	-1,0%	-9,7%	-9,8%	-9,5%
m maart	-6,1%	-17,9%	-11,8%	-28,2%
april	-19,0%	-43,2%	-34,4%	-59,3%
mei	-21,3%	-32,0%	-29,5%	-36,5%
juni	-8,3%	-17,7%	-14,6%	-23,4%
juli	-6,8%	-12,9%	-11,0%	-15,9%
augustus	-11,7%	-11,4%	-11,4%	-11,4%
september	-5,4%	-11,3%	-11,4%	-11,2%

kwartaal 1	-1,7%	-11,1%	-10,6%	-12,0%
kwartaal 2	-16,3%	-31,1%	-26,2%	-39,8%
kwartaal 3	-7,9%	-11,9%	-11,3%	-12,9%

Bron: CBS, bewerking GOC

Coronacrisis en faillissementen

Het aantal faillissementen ten gevolge van het omzetverlies door de coronacrisis is tussen maart en juni wel gestegen, maar (nog) niet heel spectaculair. Onder de eenmanszaken (voornamelijk zzp'ers) waren er in 2020 t/m september nog geen faillissementen voorgekomen.

Aantal bedrijven en instellingen exclusief eenmanszaken

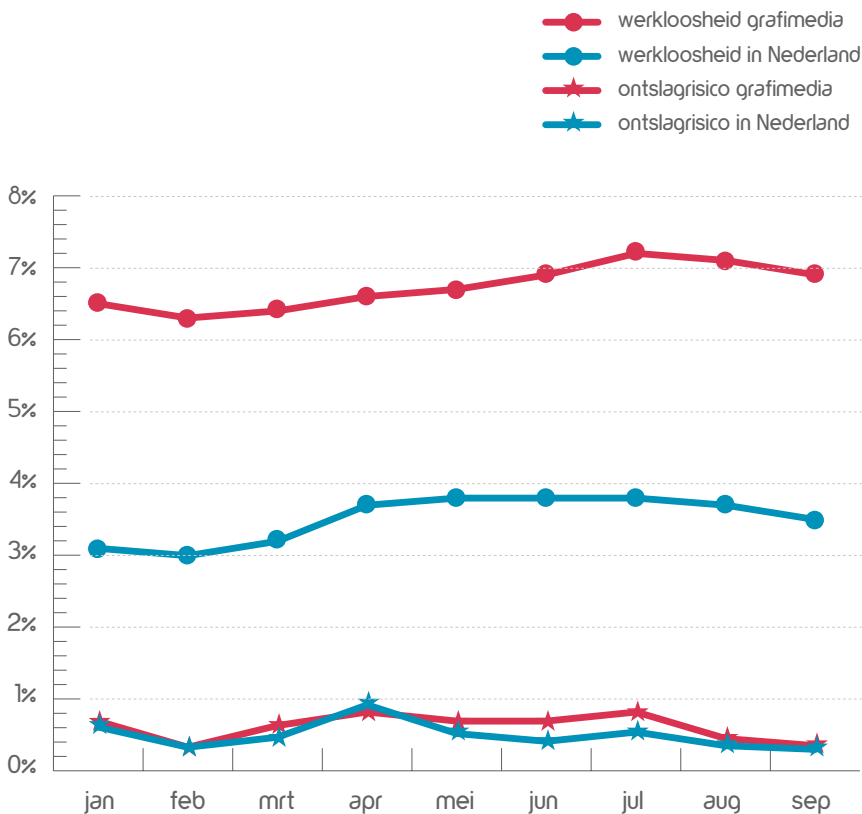
	2016	2017	2018	2019	2020
januari	3	4	3	0	2
februari	1	1	3	0	0
maart	3	2	0	0	4
april	4	2	2	5	3
mei	1	6	1	1	4
juni	3	6	5	2	1
juli	2	3	0	3	2
augustus	3	1	0	2	0
september	2	3	0	2	2
SUBTOTAAL jån. t/m sept.	22	28	14	15	18
oktober	0	2	5	0	
november	4	2	0	1	
december	0	2	1	2	
TOTAAL	26	34	20	18	

Bron: CBS, bewerking GOC

Coronacrisis en ontslagwerkloosheid

Door de coronacrisis is de daling van de ontslagwerkloosheid in de grafmediabranche weer omgeslagen in een stijging. De werkloosheid als gevolg van ontslag was al ruim tweemaal zo hoog als landelijk, en dat beeld verandert door de crisis niet of nauwelijks. Het risico om ontslagen te worden is in de branche dan ook hoger dan gemiddeld in Nederland. Dit risico is over de gehele periode in 2020, van januari t/m september, voor de branche 5,6% en voor de totale economie 4,6%. De werkloosheid en het risico om ontslagen te worden, wordt berekend over het totaal aantal verzekerde werknemers op 1 januari 2020.

Bron: CBS, bewerking GOC

Branche in cijfers

Ontwikkeling aantal bedrijven

Het totaal aantal bedrijven loopt in de afgelopen tien jaar met een kwart terug. Het sterkst is de teruggang bij de grotere bedrijven, waarvan het aantal gehalveerd is. Het aantal kleine bedrijven (2-9wp) is met een derde teruggelopen, en het aantal eenmanszaken is tot 2018 nog behoorlijk stabiel gebleven maar loopt nu ook terug. Door krimp in het aantal medewerkers verschuiven bedrijven ook van een hogere grootteklasse naar een lagere.

Aantal bedrijven in het eerste kwartaal

Jaar	Totaal	Eenmanszaak 1wp	Kleinbedrijf 2-9wp	Middenbedrijf		Grootbedrijf 100+wp
				10-49wp	50-99wp	
2010	3.835	1.740	1.505	490	65	40
2011	3.715	1.650	1.500	485	50	30
2012	3.730	1.740	1.475	430	50	30
2013	3.595	1.750	1.370	390	55	30
2014	3.485	1.765	1.280	370	40	30
2015	3.320	1.715	1.200	345	35	20
2016	3.235	1.705	1.135	315	40	20
2017	3.195	1.735	1.090	295	40	20
2018	3.080	1.710	1.025	285	40	15
2019	2.970	1.690	960	265	35	15
2020	2.890	1.575	995	265	35	15

Bron: CBS

Aantal vestigingen per provincie

Een bedrijf kan meerdere vestigingen hebben. Daarom wordt bij uitsplitsing naar provincie niet de bedrijven maar de vestigingen als uitgangspunt genomen.

Aantal vestigingen in het eerste kwartaal

Provincie	Vestigingen per provincie	Aandeel in Nederland
	2019	2019
Groningen	100	3,1%
Friesland	110	3,4%
Drenthe	75	2,3%
Overijssel	235	7,3%
Flevoland	60	1,9%
Gelderland	400	12,5%
Utrecht	260	8,1%
Noord-Holland	585	18,2%
Zuid-Holland	595	18,5%
Zeeland	70	2,2%
Noord-Brabant	500	15,6%
Limburg	195	6,1%
Regio onbekend	25	0,8%
Totaal	3.210	100%

Bron: CBS

Oprichtingen, fusies, opheffingen en faillissementen

Bij oprichtingen en opheffingen van bedrijven gaat het voornamelijk om eenmanszaken (ez). Bij fusies, overnames en uitgesproken faillissementen gaat het voornamelijk om bedrijven met personeel. Het aantal uitgesproken faillissementen loopt vanaf 2018 sterk terug.

Jaar	Oprichtingen		Fusies en overnames		Opheffingen		Faillissementen	
	ez	bedrijven	ez	bedrijven	ez	bedrijven	ez	bedrijven
2010	150	40	5	45	170	85	5	134
2011	150	60	5	35	160	85	4	129
2012	135	45	5	35	140	95	5	97
2013	110	30	0	30	160	100	6	88
2014	95	25	5	30	155	65	5	71
2015	115	25	5	25	125	75	3	58
2016	80	25	10	35	140	60	1	26
2017	100	20	0	15	110	55	3	34
2018	75	25	5	20	135	55	1	20
2019	90	10	5	20	130	55	0	18

Bron: CBS

Bedrijven naar hoofdactiviteit

Drukkerijen zijn bijna allemaal (90%) allround grafische bedrijven die zelf alle productiefasen kunnen uitvoeren. Alleen gespecialiseerd werk besteden zij uit aan prepress- en nabewerkingsbedrijven. Deze bedrijven hebben een veel groter scala aan specifieke technieken in huis.

Hoofdactiviteit	1 wp	2-9 wp	10-19 wp	20-49 wp	50-99 wp	100+ wp	Totaal	Aandeel
	2019 1e kwartaal							
drukkerijen	1.000	770	130	85	30	20	2.035	68,5%
prepress en premedia	315	90	10	10	5	0	430	14,5%
grafische nabewerking	375	100	20	10	0	0	505	17,0%
	2020 1e kwartaal							
drukkerijen	920	790	130	85	30	15	1.980	68,5%
prepress en premedia	290	85	10	5	5	0	395	13,7%
grafische nabewerking	365	115	20	10	0	0	515	17,8%

Bron: CBS

Noot: Van een aantal bedrijven is de grootteklasse niet bekend waardoor de totalen niet precies overeen komen met de optelling van de aantallen binnen de grootteklassen.

Producenten prijsindex (PPI) grafische producten

De prijzen die ondernemers in de grafmediabranche op de Nederlandse markt kunnen vragen zijn sterk teruggelopen, maar stijgen in 2018 en 2019 weer. Vooral prepressbedrijven hebben in 2019 hun prijzen kunnen verhogen. De inkooprijzen voor papier en karton zijn in 2019 gedaald, maar voor drukinkt gestegen. Bedrijven kunnen de toename van hun inkoopkosten doorberekenen in hun verkoopprijzen of opvangen door efficiënter te produceren.

Jaar	Drukwerk en diensten				Papier en karton	Drukinkt
	totaal	prepress	drukken	afwerken		
2012	105,1	.	103,5	101,2	91,3	.
2013	101,7	.	100,1	98,9	93,6	.
2014	101,2	100,7	99,5	98,8	97,1	.
2015	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2016	95,5	100,1	99,7	101,0	98,4	99
2017	93,6	.	100,0	99,1	104,1	92,5
2018	95,8	101,2	102,7	101,0	111,2	92,6
2019	96,9	108,3	103,1	101,8	105,7	92,8

Bron: CBS

Omzetontwikkeling

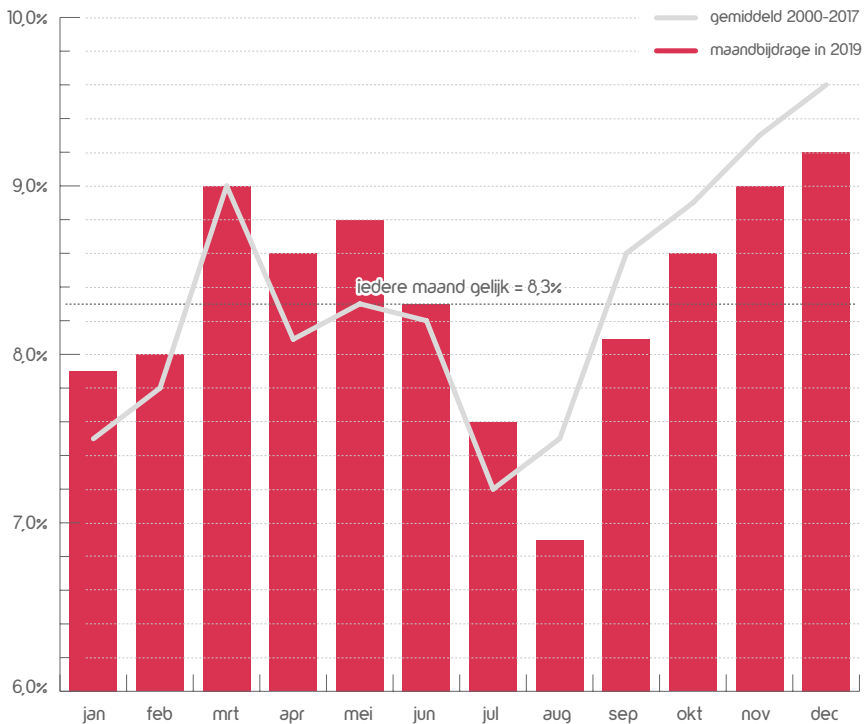
De omzet van drukwerk voor de binnenlandse markt in Nederland loopt steeds verder terug. De omzet die naar het buitenland geëxporteerd wordt, is gegroeid ten opzichte van de crisisjaren 2008-2015. Ten opzichte van het piekjaar 2016 loopt deze wel terug. Alles bijeen genomen blijft de totale omzet aan drukwerk nog steeds teruglopen.

Jaar	Totale omzet	Omzet binnenland	Omzet buitenland	Netto omzet (x 1.000)
	index	index	index	euro
2010	132,8	152,9	87,1	€ 4.636.000
2011	130,4	146,4	93,9	€ 4.529.000
2012	116,6	125,3	96,9	€ 4.170.000
2013	114,9	120,8	101,6	€ 3.931.000
2014	106,8	109,7	100,1	€ 3.744.000
2015	100,0	100,0	100,0	€ 3.470.000
2016	107,2	98,8	126,6	€ 3.724.000
2017	100,1	92,1	118,7	€ 3.530.000
2018	97,5	90,1	114,4	€ 3.402.123
2019	94,5	85,4	115,3	€ 3.282.620

Bron: CBS

Gemiddelde maandelijkse bijdrage aan de jaarmzet

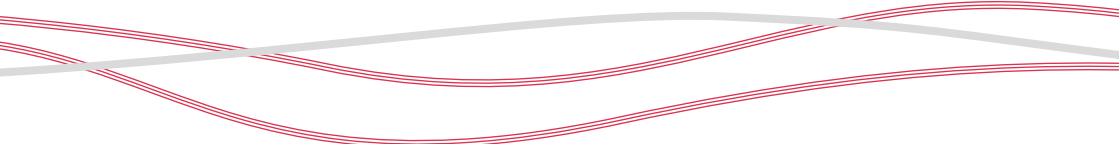
Indien iedere maand een gelijke bijdrage zou leveren aan de jaarmzet dan zou dit neerkomen op $100\%/12 = 8,33\%$. De grafiek toont de werkelijke gemiddelde bijdrage van iedere maand zoals berekend over de afgelopen 17 jaar, en van 2019. De jaarlijkse variatie op dit patroon is gering en vormt dus een standaardpatroon binnen de branche. Vooral in de tweede helft van 2019 valt de omzetonwikkeling lager uit dan verwacht zou mogen worden op basis van het standaardpatroon.

Bron: Index maandomzet CBS; berekening GOC

Bedrijfsfinanciën

De netto-omzet (excl. btw) in de grafimediabranche is in 2018 afgerond 3.152.000.000 euro (3,152 miljard). Alle andere kengetallen zijn uitgedrukt in een verhouding tot de netto-omzet, de totale bedrijfskosten of -inkomsten. De brutomarge is de ruimte voor het bedrijf om alle kosten op te vangen en iets aan de verkoop te verdienen. De loonkosten maken binnen de grafische bedrijven een belangrijk onderdeel uit van deze bedrijfskosten. Het bedrijfsresultaat heeft door de economische crisis vanaf 2008 sterk onder druk gestaan, maar is sinds 2016 weer verbeterd. Een deel van het bedrijfsresultaat verlaat het bedrijf als vergoeding voor (bank)leningen. Over de overblijvende winst moet nog belasting betaald worden (bruto winstmarge) afhankelijk van de rechtsvorm van het bedrijf.

Jaar	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	financiële gegevens								
netto omzet (x miljoen euro)	4.636	4.529	4.170	3.931	3.744	3.470	3.467	3.273	3.152
brutomarge/ netto omzet	57,9%	59,9%	60,7%	59,2%	59,2%	58,4%	56,3%	59,0%	59,8%
loonkosten/ bedrijfskosten	22,0%	22,3%	22,3%	22,4%	22,0%	22,5%	21,4%	22,2%	21,7%
bedrijfsresultaat/ bedrijfsinkomsten	4,5%	4,0%	3,1%	4,4%	4,6%	5,4%	7,5%	7,8%	8,3%
bruto winstmarge/ bedrijfsinkomsten	3,7%	3,0%	1,5%	3,5%	4,8%	4,2%	7,2%	7,0%	7,4%

Bron: CBS

Import- en exportwaarde drukwerk

De waarde van drukwerk dat wordt ingevoerd (import) en uitgevoerd (export) is opgesplitst naar het deel dat binnen de Europese gemeenschap wordt verhandeld en daarbuiten. Bij de export wordt nog een extra onderverdeling gemaakt naar het deel dat in Nederland geproduceerd is (NL-made) en het deel dat als transitohandel slechts wordt doorgevoerd. De import en export van drukwerk vindt vooral binnen de Europese Unie plaats. De handelsbalans is overwegend positief.

Jaar	Import (x 1.000 euro)			Export (x 1.000 euro)			
	binnen EU	buiten EU	totaal	binnen EU		buiten EU NL-made	totaal
				NL-made	transit		
2010	680.319	209.955	890.274	741.507	406.337	108.163	1.256.007
2011	684.195	224.873	909.068	707.755	433.786	98.694	1.240.235
2012	689.230	226.536	915.766	730.411	391.572	117.744	1.239.727
2013	660.686	208.411	869.097	734.033	334.428	126.836	1.195.297
2014	551.825	189.398	741.223	739.505	291.883	151.704	1.183.092
2015	695.373	183.632	879.005	740.818	249.580	164.494	1.154.892
2016	697.427	194.530	891.957	714.691	344.111	163.636	1.222.438
2017	711.358	203.436	914.794	862.546	307.801	175.754	1.346.101
2018	750.980	188.378	939.358	750.165	321.499	179.728	1.251.393
2019	805.950	181.721	987.665	1.114.620	332.938	167.475	1.615.036

Cijfers kunnen afwijken van eerdere publicaties door herberekening van het CBS.

Bron: CBS

Import en export naar soort product

Boeken vormen zowel voor de export als de import het belangrijkste handelsproduct. Daar waar kranten en tijdschriften nog steeds in oplagen teruglopen, is de verkoop van fysieke boeken de afgelopen jaren gestegen. Dit geldt zowel voor de binnenlandse markt als voor de export van boeken. Omdat de transitohandel niet per product bekend is, kan de handelsbalans ook niet per product worden berekend.

Soort product	Import in 2019		Export in 2019	
	(x1.000 euro)	aandeel	(x1.000 euro)	aandeel
boeken	433.892	43,9%	591.362	36,6%
bouwplannen en tekeningen	2.088	0,2%	13.074	0,8%
cartografie	12.630	1,3%	13.803	0,9%
couranten en tijdschriften	89.287	9,0%	77.938	4,8%
decalcomanieën	8.368	0,8%	6.543	0,4%
drukwerk overig	148.965	15,1%	299.116	18,5%
gedrukte muziek	17.117	1,7%	22.301	1,4%
gezegeld papier, cheques	7.717	0,8%	14.223	0,9%
handelscatalogi	46.466	4,7%	39.233	2,4%
kalenders	6.147	0,6%	28.201	1,7%
prentbriefkaarten e.d.	32.122	3,3%	12.564	0,8%
prenten, gravures, foto's	27.550	2,8%	289.149	17,9%
prentenalbums/boeken	35.552	3,6%	25.342	1,6%
reclamedrukwerk	119.764	12,1%	182.187	11,3%

Bron: CBS

Belangrijkste import- en exportlanden drukwerk

België, Duitsland en het Verenigd Koninkrijk zijn voor de import en de export van drukwerk de belangrijkste handelslanden van Nederland. Samen nemen zij 55,6% van de export en 50,4% van de import voor hun rekening. Voor de export is daarnaast Frankrijk belangrijk met een aandeel van 10,5%. Voor de import zijn de Verenigde Staten met 9,3% en China met 7% belangrijk. Alle andere landen hebben een relatief klein aandeel in de import en export.

Landen	Import (x1.000 euro)		Export (x1.000 euro)	
	2019	aandeel	2019	aandeel
België	221.038	22,4%	590.246	36,5%
China	69.329	7,0%	-	-
Denemarken	10.292	1,0%	27.593	1,7%
Duitsland	212.892	21,6%	286.292	17,7%
Finland	-	-	9.644	0,6%
Frankrijk	27.062	2,7%	170.360	10,5%
Hongarije	11.301	1,1%	3.284	0,2%
Italië	19.937	2,0%	42.539	2,6%
Noorwegen	-	-	22.133	1,4%
Oostenrijk	-	-	13.478	0,8%
Polen	30.606	3,1%	37.260	2,3%
Spanje	9.890	1,0%	6.260	0,4%
Tsjechië	82.390	8,3%	-	-
USA	91.643	9,3%	154.923	9,6%
Verenigd Koninkrijk	63.974	6,5%	21.412	1,3%
Zweden	4.754	0,5%	27.473	1,7%
Zwitserland	2.950	0,3%	24.914	1,5%

Bron: CBS

Ziekteverzuim papierindustrie en grafimediabranche

Het totale ziekteverzuim binnen de papierindustrie en de grafimediabranche is tijdens de economische crisis gedaald, maar loopt nu weer op. Dat is een normaal verschijnsel, maar binnen de branche is de stijging groter dan landelijk of in de industrie. De landelijke cijfers zijn ook uitgesplitst naar de grootteklasse van het bedrijf. Het verschil tussen grote en kleine bedrijven is fors. Het ziekteverzuim bij het kleinbedrijf (<10 wp) is erg laag. Het is aannemelijk dat deze verschillen ook optreden binnen de grafimediabranche, maar daarvan zijn geen cijfers beschikbaar.

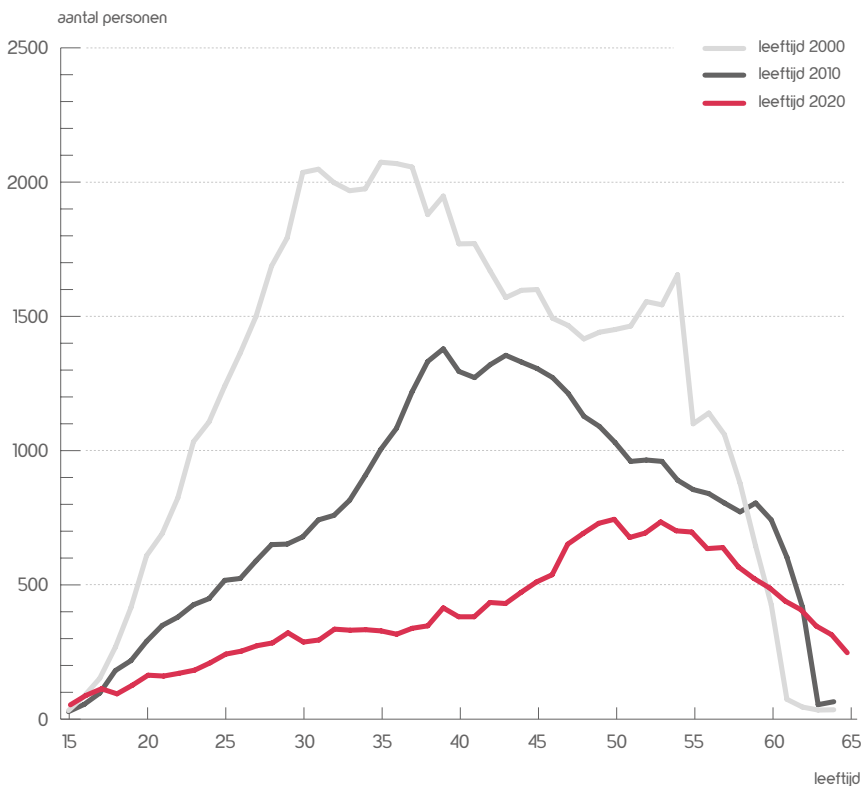
Jaar	NL-totaal	Industrie	Papier & grafisch	Bedrijfs grootte		
				<10 wp	10-100 wp	100+ wp
2010	4,2%	5,1%	4,1%	1,9%	3,6%	5,0%
2011	4,2%	5,2%	4,2%	1,9%	3,6%	5,0%
2012	4,0%	5,0%	4,2%	1,8%	3,4%	4,8%
2013	3,9%	4,9%	3,9%	1,6%	3,4%	4,7%
2014	3,8%	4,8%	3,7%	1,6%	3,3%	4,6%
2015	3,9%	4,8%	3,8%	1,6%	3,3%	4,7%
2016	3,9%	4,8%	3,9%	1,6%	3,3%	4,7%
2017	4,0%	5,0%	4,4%	1,6%	3,4%	4,8%
2018	4,3%	5,4%	5,0%	1,5%	3,6%	5,2%
2019	4,4%	5,4%	5,2%	1,7%	3,8%	5,2%

Bron: CBS

Vergrijzing binnen de branche

In de grafiek wordt de leeftijdsopbouw van werknemers in de grafimediabranche in 2000, 2010 en 2020 met elkaar vergeleken. Duidelijk is te zien dat het totaal aantal werknemers in volume afneemt doordat de grafieklijn platter wordt. De instroom van jongeren is sterk afgenomen en het hoogste volume verschuift naar een oudere leeftijd. Daardoor neemt de gemiddelde leeftijd verder toe. In 2000 was deze 39,2 jaar, in 2010 42,3 jaar en in 2020 was deze al opgeschoven naar 46,1 jaar.

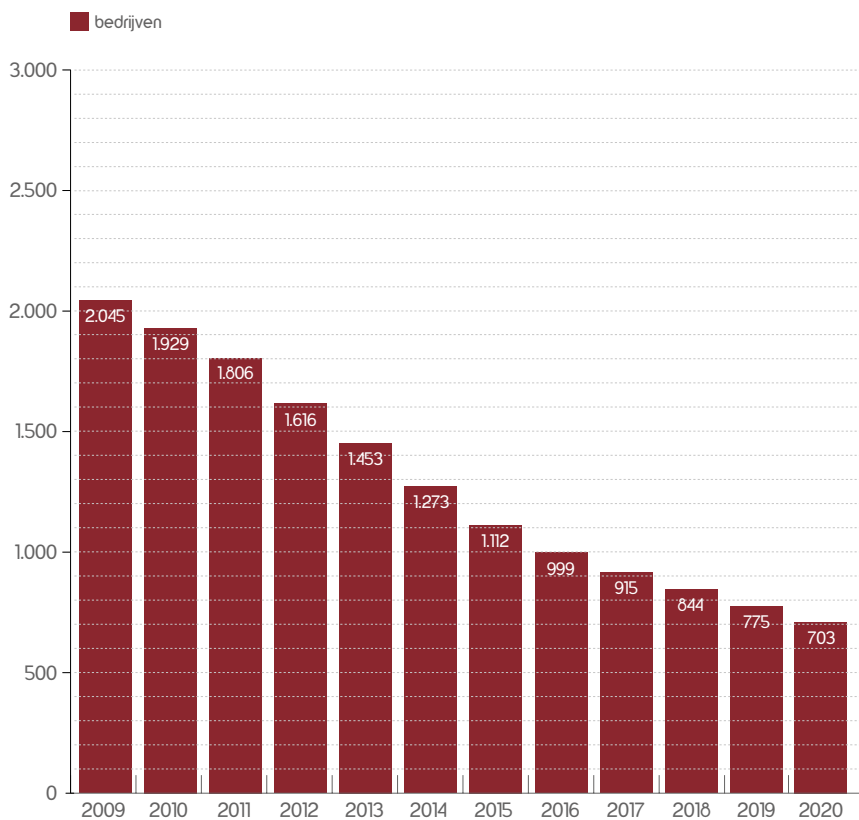
Bron: Data van ASF, bewerking door GOC

KVGO ledenbedrijven in cijfers

KVGO ledenbedrijven

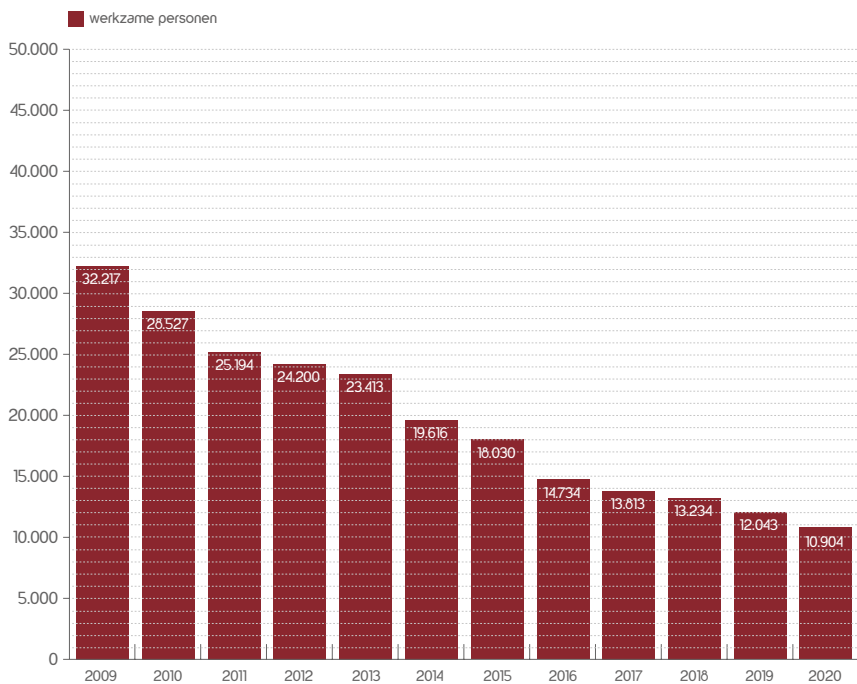
Het aantal ledenbedrijven van de werkgeversorganisatie KVGO, stand 1 januari.

Bron: KVGO

Werkzame personen bij KVGGO ledenbedrijven

Het aantal werkzame personen bij KVGGO ledenbedrijven, stand 1 januari.

Bron: KVGGO

KVGO ledenbedrijven naar provincie

Het aantal ledenbedrijven en hun werkzame personen van de werkgeversorganisatie KVGO, stand 1 januari.

Provincie	Bedrijven		Werkzame personen	
	2019	2020	2019	2020
Groningen	28	24	355	341
Friesland	28	25	405	346
Drenthe	18	17	239	234
Overijssel	61	54	1.415	1.079
Gelderland	103	101	1.673	1.507
Flevoland	20	18	290	326
Utrecht	62	59	1.027	914
Noord-Holland	138	116	2.051	1.969
Zuid-Holland	126	118	1.274	1.225
Zeeland	13	13	87	87
Noord-Brabant	134	118	2.713	2.518
Limburg	44	40	514	358
TOTAAL	775	703	12.043	10.904

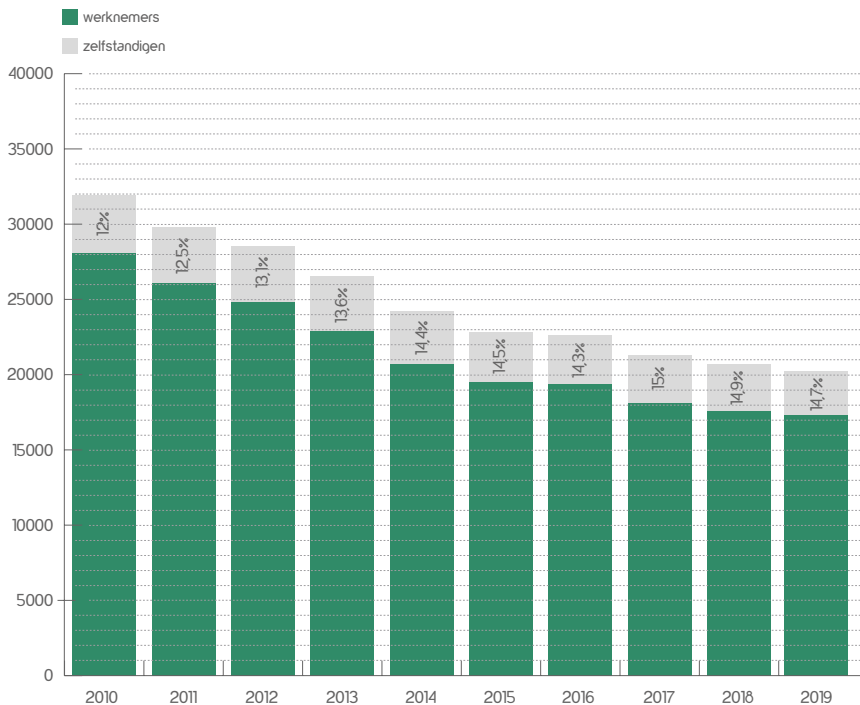
Bron: KVGO

Arbeidsmarkt in cijfers

Ontwikkeling werkgelegenheid

De totale werkgelegenheid in de grafmediabranche loopt al vele jaren sterk terug, vooral onder werknemers. Het aantal zelfstandigen bestaat uit zzp'ers en uit ondernemers van bedrijven met personeel in dienst. Hun aantal loopt ook terug, maar wel langzamer. Daardoor neemt op de lange termijn het aandeel van zelfstandigen in de totale werkgelegenheid toe.

Bron: CBS

Dienstverbanden naar mannen, vrouwen en leeftijden

De grafimediabranche kenmerkt zich grotendeels door een technisch industriële activiteit waar meer mannen werken dan vrouwen. Vooral in de druktechniek is dit het geval. Vrouwen zijn wel beter vertegenwoordigd in de creatieve voorbereiding en in de afwerking van grafische producten. De grafische werkgelegenheid is ook meer vergrijsd dan het geval is in de gehele werkende beroepsbevolking. Een belangrijke oorzaak daarvan is de voortdurende terugloop van werkgelegenheid waardoor er weinig jongeren binnenkomen. Ook is de pensioenleeftijd een stuk hoger geworden dan vroeger het geval was.

	Grafimediabranche	Nederland
geslacht	dienstverbanden per 1 januari 2020	
mannen	69,6%	51,3%
vrouwen	30,4%	48,7%
leeftijdsklasse	dienstverbanden per 1 januari 2020	
<25 jaar	8,0%	18,2%
25-34 jaar	16,5%	22,4%
35-44 jaar	19,1%	19,2%
45-54 jaar	32,2%	21,6%
>54 jaar	24,2%	18,6%
TOTAAL	100%	100%

Bron: UWV - SV naar sectoren 2019

Ontwikkeling grafische werkloosheid

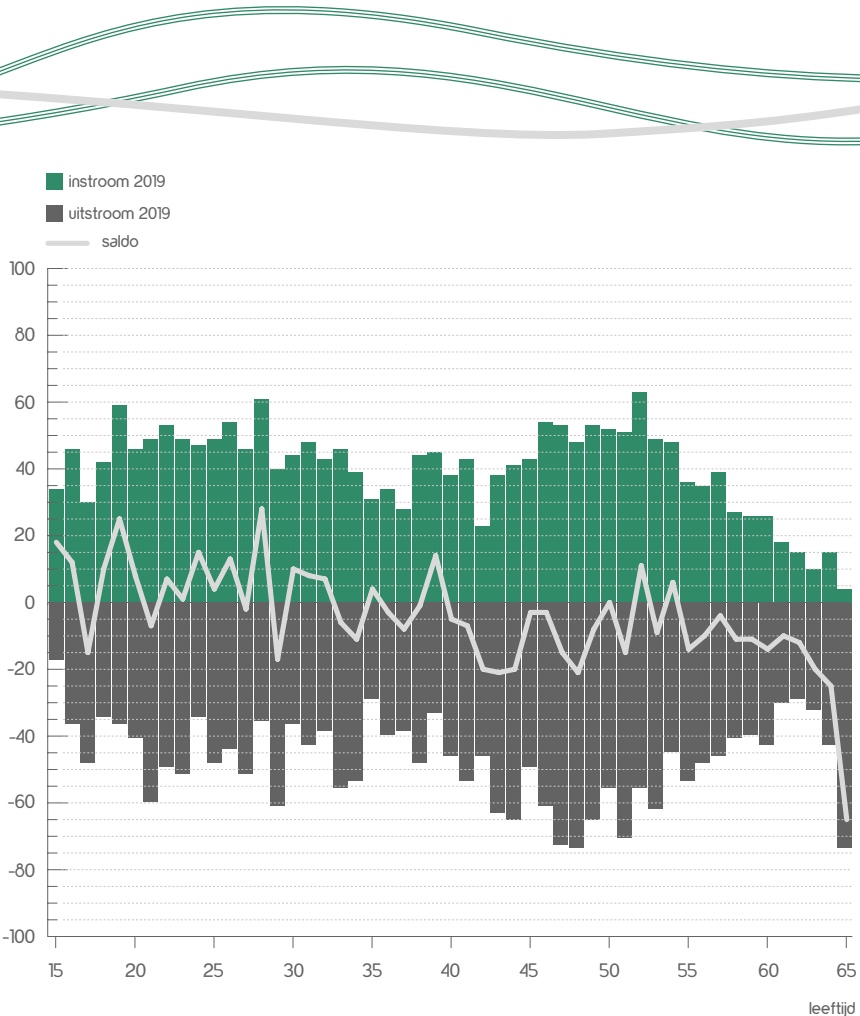
Het aantal lopende ww-uitkeringen is in 2019 sterk teruggelopen. Door de gunstige economische ontwikkeling in geheel Nederland komen werkloze grafici weer makkelijker (elders) aan het werk. Gelijktijdig is het aantal ontslagen in de branche drastisch teruggelopen. Dit is te zien in de verhouding tussen het aantal in- en uitstromers in de ww. Het hoge percentage werkloosheid is in 2019 dan ook verder teruggelopen van 7,2% naar 6,5%. Dit is nog wel bijna tweemaal zo hoog als gemiddeld in Nederland.

WW-uitkeringen 2019				
	lopende	instroom	uitstroom	ww-%
januari	1.501	155	151	7,2%
februari	1.466	96	131	7,0%
maart	1.402	77	141	6,7%
april	1.330	65	137	6,4%
mei	1.361	145	114	6,6%
juni	1.558	342	145	7,6%
juli	1.521	90	127	7,4%
augustus	1.522	127	126	7,4%
september	1.485	105	142	7,3%
oktober	1.439	95	141	7,1%
november	1.384	112	167	6,8%
december	1.314	52	122	6,5%

Bron: UWV

In- en uitstroom werknemers naar leeftijd

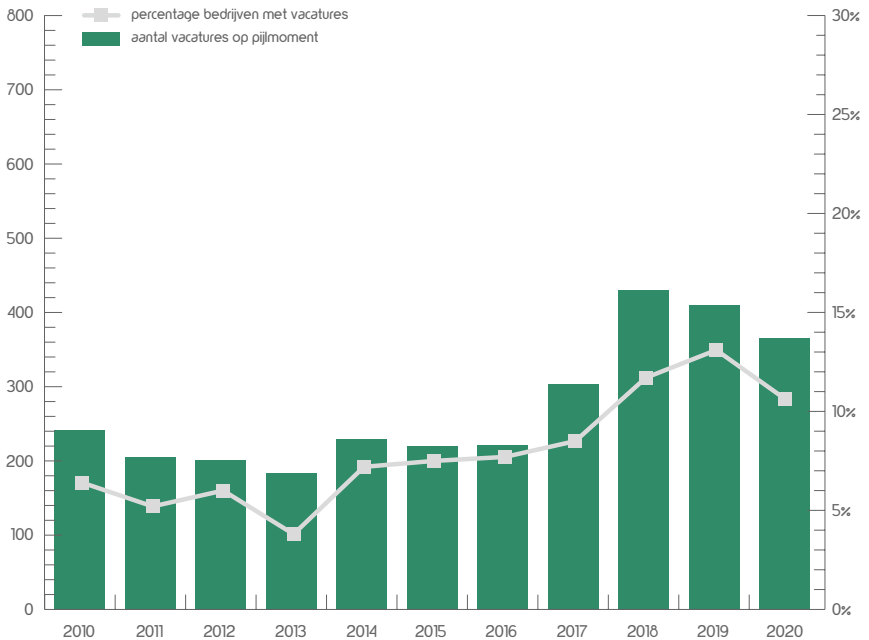
De in- en uitstroom van werknemers in de grafmediabranche vindt plaats in alle leeftijdsgroepen. Het saldo daarvan is echter positief bij jongeren tot ongeveer 30 jaar en wordt daarna negatief. In 2019 stroomde 10,6% van de totale werkgelegenheid in en 11,7% uit. Dit betekent dat de branche een behoorlijk personeelsverloop had, maar ook verder krimpt.

Bron: Data van ASF, bewerking door GOC

Ontwikkeling vraag naar personeel

Het percentage bedrijven dat op het peilmoment in januari vacatures had openstaan groeit de laatste jaren, maar was begin 2020 toch iets teruggelopen. Het totaal aantal openstaande vacatures op het peilmoment is begin 2020 ook minder dan in de jaren daarvoor. De groei is grotendeels het gevolg van de toegenomen vervangingsvraag die volgt op een vergrijzing van het personeelsbestand en eerdere personeelsreducties tijdens de crisisjaren. Over geheel 2019 heeft 31% van de bedrijven een of meerdere vacatures vervuld. In totaal werden daarbij 1.281 mensen in dienst genomen.

Bron: GOC Vacatureonderzoek

Kanalen van personeelswerving

Bij de werving zetten bedrijven vaak meerdere kanalen in om naar personeel te zoeken. In 2019 was dat gemiddeld 1,5 wervingskanaal. Grote bedrijven zetten meer verschillende kanalen in dan kleine bedrijven. Kleine bedrijven maken vaak gebruik van hun eigen relatiernetwerk om naar nieuwe medewerkers te zoeken. We laten daarnaast ook zien via welk kanaal de aangenomen medewerker werd binnengehaald. Werven via relaties is in 2019 weer het meest ingezette kanaal, en via relaties zijn ook de meeste vacatures vervuld.

Wervingskanaal	Ingezet bij werving	Succesvolle aanname
via relaties	29,7%	26,9%
sociale media	28,2%	15,1%
vacature sites	26,5%	17,3%
uitzendbureau	19,0%	14,8%
eigen website	10,9%	2,4%
via eigen personeel	6,3%	4,0%
UWV	5,9%	4,5%
advertentie in (dag)bladen	4,8%	0,7%
school, stagiaire	4,7%	4,3%
open/spontane sollicitatie	4,2%	3,4%
werving-/selectiebureau	3,8%	3,2%
onder eigen personeel	1,8%	0,7%
detacheringbureau	0,0%	0,0%
anders	3,5%	2,6%
GEMIDDELD AANTAL KANALEN	1,5	1

Bron: GOC Vacatureonderzoek

Vacatures en krimp 1e kwartaal 2020

Vacatures 1e kwartaal 2020			
Functie	openstaand	moeilijk vervulbaar	krimp in formatie
drukker	53	44	118
order-/productiebegeleider	30	7	21
dtp'er	26	7	33
snijder	24	19	10
staf/administratief	19	5	29
grafisch vormgever	15	5	12
verkoopmedewerker binnendienst	14	2	14
printoperator	16	13	8
stanser	12	9	2
it medewerker	12	7	4
vouwer/vouwplakker	15	7	3
accountmanager	9	1	7
management	7	2	6
medewerker nabewerking	51	6	49
binder	5	3	9
zeefdrukker/signmaker	10	5	6
systeembeheerder	4	4	1
drukvormvervaardiger	2	-	4
projectleider	2	-	.
av-technicus	1	-	1
fotograaf	1	1	
webdesigner	1		2
overig niet gespecificeerd	31		
TOTAAL	360	147	339

Bron: GOC Vacatureonderzoek

Mbo-studenten studiejaar 2019-2020

Mbo school	Plaats	Vormgeven	Dtp	Print
vak scholen				
Grafisch Lyceum R'dam	Rotterdam	1.470	138	1
Grafisch Lyceum Utrecht	Utrecht	1.520	180	9
Mediacollege Amsterdam	Amsterdam	810	212	
SintLucas	Eindhoven	1.011	80	
CIBAP	Zwolle	750	51	
Nimeto	Utrecht			
roc's				
ROC van Amsterdam	Amsterdam	288	48	
ROC van Twente	Hengelo OV	452	74	
ROC Midden Nederland	Utrecht	269	41	
Rijn IJssel	Arnhem	270	78	
ROC West-Brabant	Etten-Leur	272		
Deltion College	Zwolle	332		
ROC Friese Poort	Leeuwarden	288	60	
Landstede	Zwolle	141	49	
ROC Horizon College	Alkmaar	86	34	
MboRijnland	Leiden	140		
ROC Da Vinci College	Dordrecht	250	31	
ROC Nova College	Haarlem	115		
VISTA College	Maastricht	137		
Koning Willem I College	's Hertogenbosch	179		
ROC Friesland College	Leeuwarden	223	21	
Alfa-college	Groningen	195		
ROC Nijmegen eo	Nijmegen	278		
Noorderpoort	Groningen	312	1	
ROC A12	Ede Gld	194	42	
Summa College	Eindhoven			
Totaal overige 18 ROC's		686	15	
TOTAAL		10.668	1.155	10

Mbo-studenten studiejaar 2019-2020

Mbo school	Redactie	Management ¹	ICT app ²	ICT media ³	Sign
vakscholen					
Grafisch Lyceum R'dam	253	352	347		206
Grafisch Lyceum Utrecht		211	113		
Mediacollege Amsterdam	164	155	117		95
SintLucas		173	4		55
Cibap	4				28
Nimeto	212				88
roc's					
ROC van Amsterdam	134	196	547	6	71
ROC van Twente	50		312	1	105
ROC Midden Nederland	86	42	276	128	
Rijn IJssel	119		132		118
ROC West-Brabant			335	5	83
Deltion College			242	8	76
ROC Friese Poort	60		187	14	53
Landstede	95	27	274	1	50
ROC Horizon College			256	183	69
MboRijnland			453		
ROC Da Vinci College	30		235	2	
ROC Nova College		45	354	13	
VISTA College			259		88
Koning Willem I College	40		256		
ROC Friesland College			188	14	
Alfa-college			243	1	
ROC Nijmegen eo			145		
Noorderpoort			53		37
ROC A12		3	136		
Summa College			386		
Totaal overige 18 ROC's	52	168	2.376	210	235
TOTAAL	1.299	1.372	8.226	586	1.457

Bron: DUO Onderwijsdata (prijddatum oktober 2019)

Noot: (1) Management= orderbegeleiding; (2) ICT app= media applicaties ontwikkelen; (3) ICT media= media workflow beheerder.

Ontwikkeling aantal mbo-studenten grafische - en media opleidingen

Opleiding	Studiejaar					
	niveau	2015-2016	2016-2017	2017-2018	2018-2019	2019-2020
vormgever	4	10.914	11.148	11.271	10.834	10.668
dtg	2	330	370	317	391	303
	3	988	975	1.049	1.049	852
	totaal	1.318	1.345	1.366	1.440	1.155
print	2	49	47	23	24	10
	3	13	13	14	3	-
	4	6	-	-	-	-
	totaal	68	60	37	27	10
redactie	4	321	686	979	1.203	1.299
management	4	1.140	1.204	1.342	1.381	1.372
ict app	4	6.749	7.387	7.519	8.011	8.226
ict mediabeheer	4	7.847	5.860	3.329	924	586
sign	2	573	455	423	476	598
	3	224	316	369	314	364
	4	341	324	344	443	495
	totaal	1.138	1.095	1.136	1.233	1.457
TOTAAL	2	952	872	763	891	911
	3	1.225	1.304	1.432	1.366	1.216
	4	27.318	26.609	24.784	22.796	22.646
TOTAAL		29.495	28.785	26.979	25.053	24.773

Bron: DUO Onderwijsdata (pijldatum oktober 2019)

Colofon

Opdrachtgever:

A&O Fonds Grafimediabranche
Boeingavenue 209, 1119 PD Schiphol-Rijk
www.aenofondsgrafimedia.nl

Uitvoering en uitgave:

GOC
Postbus 347, 3900 AH Veenendaal
(0318) 53 91 11
www.goc.nl

advies, training & onderzoek
voor de creatieve sector

Auteur: Drs. Jos Teunen, GOC
Vormgeving: Okkerreclame, Veenendaal
Drukwerk: Torendruk, Nijkerk

© GOC, december 2020

De informatie in deze publicatie is volledig gebaseerd op officiële bronnen als CBS, UWV, Grafische bedrijfsfondsen (Timeos) en GOC onderzoek onder grafische bedrijven. Bij alle cijfers zijn de bronnen vermeld. Alle informatie is met de grootste zorgvuldigheid verzameld, bewerkt en gepresenteerd. Overname van gegevens uit deze publicatie is toegestaan onder vermelding van 'Bron: Grafimedia in cijfers 2020. GOC, Veenendaal'. Bronvermelding is verplicht.

advies, training & onderzoek
voor de creatieve sector